

**Сенсорне виховання дітей засобами природи у педагогічній системі
В.О.Сухомлинського**

В статті висвітлюються питання сенсорного виховання дітей засобами природи в педагогічній системі В.О.Сухомлинського.

Ключові слова: природа, сенсорне виховання.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Державна політика України у сфері освіти спрямована на реформування, і головна увага привернута до дитини як суб'єкта життєдіяльності. Сенсорне виховання, направлене на формування повноцінного сприйняття навколишньої дійсності, служить основою пізнання світу, першим ступенем якого є життєвий емпіричний досвід. Розумове, естетичне і етичне виховання в значній мірі залежить від рівня сенсорного розвитку дітей, тобто наскільки дитина чує, бачить, відчуває оточуючий світ. Особливо цінна у сенсорному вихованні дітей природа, адже саме пізнаючи предмети і явища природного оточення, діти найкраще засвоюють сенсорні еталони. „Чим більше органів почуттів „задіяно” в пізнанні, тим більше ознак і властивостей виділяє дитина в досліджуваному об'єкті, явищі, а отже, тим багатшими стають її уявлення. На основі таких уявлень виникають розумові процеси, уява, формуються естетичні почуття” [3, с.84].

Використання досвіду народної педагогіки, вивчення поглядів видатних педагогів дає можливість з врахуванням національних рис характеру здійснювати сенсорне виховання. Якщо ця робота буде проводитися систематично і послідовно на всіх етапах дошкільного дитинства, а потім продовжуватися в школі, ми зможемо відповідно до інтересів та нахилів дитини долучити її до усвідомлення багатства та різноманітності рідної природи, виховати етичне ставлення до неї.

Сенсорне виховання дітей – проблема, що містить у собі кілька дискурсивних педагогічних, психологічних, культурологічних, соціальних аспектів. Її розв'язання залежить від осмислення, передусім, надбань педагогічної та психологічної науки з даного питання, здійснення сенсорного виховання на засадах гуманізму, духовності, бережного ставлення до всього живого, врахування вікових особливостей та особистісно-орієнтованого підходу до виховання дітей.

Аналіз досліджень і публікацій... Проблема сенсорного виховання стала предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних педагогів – Я.А. Коменського, Г.Песталоцці, Ж.Ж.Руссо, Ф. Фребеля, В. Ф.Одоевського, К.Д. Ушинського та ін.. Марія Монтесорі вважається творцем однієї з найпоширеніших систем сенсорного виховання. У наш час проблеми збагачення сенсорного досвіду дитини досліджували Л.А. Венгер, К.В. Тарасова, Ш.А. Абдулаєва, М.Ю.Кистяковська Н.С.Карпінська, Є.Г. Пілюгіна, Є.А. Радіна, О.Г.Жукова та ін.

Велику увагу сенсорному вихованню приділяв і Василь Олександрович Сухомлинський.. Але спеціальних досліджень, які б висвітлювали значення його поглядів на сенсорне виховання дітей засобами природи в контексті сучасності проведено не було, що й стало приводом для написання даної статті.

Формулювання цілей статті... На основі аналізу психолого-педагогічної літератури та результатів власного дослідження визначити доцільність використання досвіду Василя Сухомлинського з питань сенсорного виховання засобами природи в освітньому просторі ДНЗ, висвітлити найоптимальніші методи та прийоми проведення такої роботи.

Виклад основного матеріалу... Сенсорне виховання – важлива складова всебічного виховання дитини „спрямована на розвиток діяльності її органів відчуттів і сприймання. Потреба в сенсорному вихованні зумовлена значенням чуттєвого пізнання в розвитку людини” [2, с.301]. Наукові дослідження вказують на те, що розвиток розрізнявальної чуттєвості до кольору в основному закінчується до 8-9 років [5, с.261]. Отже, ранній і дошкільний вік є основним сензитивним періодом для набуття знань про колір та інші сенсорні еталони. Значення сенсорного виховання для становлення людини неоціненне, і це добре розумів В.О. Сухомлинський. Особливо цінним засобом сенсорного виховання є природа. На його думку, саме в природі вічне джерело дитячого розуму. Перші наукові істини дитина повинна пізнавати в природному довіллі, щоб джерелом думки була краса і невичерпна складність природних явищ. Природа вважається основним джерелом розвитку дитини тому, що серед природи, багаті на живі образи, легше думається, краще фантазується, швидше добираються слова з найтоншим відтінками. Видатний педагог відмічає, що вивести дітей на природу та провести там урок набагато складніше ніж

провести роботу в класі, але з іншого боку й набагато ефективніше. Як відомо, набагато краще запам'ятовується та інформація, що була засвоєна більшою кількістю органів сприйняття, і звичайно, що на природі, якщо ви зможете прикувати до себе увагу учнів, матеріал запам'ятається набагато краще, бо у процесі сприйняття будуть працювати і зорові, і моторні, і слухові органи сприйняття, а іноді й органи сприйняття запаху. „Забуваючи про найважливіше джерело знань – навколишній світ, природу, ми штовхаємо дітей на зубріння і цим самим отупляємо їхню думку. Те, чого вчили вчителів Ян Амос Коменський, Песталоцці, Ушинський, Дістервег, ми забуваємо.

Урок за уроком я почав водити дітей до невичерпного і вічно нового джерела знань – у природу: в сад, у ліс, на берег річки, в поле. Разом з дітьми ми вчилися передавати словом найтонші відтінки предикатів і явищ” [6, с.76]. Видатний педагог опрацював величезну кількість літератури з даного питання, він часто саам мандрував рідним краєм, розмірковуючи про красу і безмежність світознання. „На моєму столі з'являються все нові й нові книжки: педагогічні твори про предметні уроки, словники, книжки з ботаніки, орнітології, астрономії, квітництва. Тихим весняним ранком я йшов на берег річки, у ліс, у сад, вдивлявся в навколишній світ, прагнув передати його форми, фарби, звуки, рухи якнайточніше. З'явився зошит з творами-мініатюрами: про кущ троянди, про жайворонка, про багряне небо, про веселку... Уроки серед природи я почав називати подорожами до джерела живої думки. Поступово вони ставали дедалі багатшими і багатшими за цілеспрямованістю і формами розумової праці дітей” [6, с.76]. На думку В.О.Сухомлинського, треба розвивати мислення дітей, укріплювати розумові сили дитини серед природи – це основна вимога природних закономірностей розвитку дитячого організму. От чому кожна подорож в природу – урок мислення, розвитку розуму, сенсорного сприйняття. В.О.Сухомлинський радить виховувати сенсорну культуру дітей під час спостережень, ігор, праці, проводити спеціальні уроки милування природою. У В.О. Сухомлинського сенсорний розвиток виступає як формування нових, не існуючих у дитини раніше сенсорних процесів і властивостей під впливом активної педагогічної дії. Таке розуміння сенсорного розвитку дітей дозволяє визначити сенсорне виховання як цілеспрямоване вдосконалення у дітей сенсорних процесів. Василь Олександрович радить вводити дитину в оточуючий світ так, щоб вона щодня відкривала в ньому щось нове, щоб кожний крок був подорожжю до витоків мислення і мови – до чудової краси природи.

Він прагнув того, щоб перш ніж відкрити книгу, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки найчудовішої в світі книги – книги природи. Тут, серед природи, особливо виразної, яскравою була думка про те, що вчителі мають справу з найніжнішим, найтоншим, найчуйнішим, що є в природі, – з мозком дитини. Вчителі початкових класів за прикладом Сухомлинського почали планувати постійні „подорожі” в природу. Відкрилися двері класних кімнат, діти почали виходити на зелену травичку, під свіжий вітер. Уроки в 1-у і 2-у класах стали все частіше проводитися під блакитним небом, але це не була відмова від уроку або відхід від книги в світ природи. Навпаки, це збагатило урок, пожвавило книгу та саму науку.

Життєрадісне світосприймання навколишнього світу є початком тієї повноти духовного світу людини, без якої неможливе повнокровне інтелектуальне життя, неможливе бажання вчитися, інтерес до знань, любов до пізнання. Якщо ж ізолювати дітей від природи, якщо з перших днів навчання дитина сприймає тільки слово, то клітини мозку швидко стомлюються і не справляються з роботою, яку пропонує вчитель або вихователь.

В.О. Сухомлинський відзначав в своїх працях той факт, що даючи своїм вихованцям завдання для дослідження явищ природи, педагоги прагнули того, щоб світоглядні істини вражали дитячу уяву, дивували саме тим, що джерелом цих істин є прості речі, з якими людина стикається повсякденно.

Велику увагу приділяє В.О.Сухомлинський питанню праці дітей на природі. У нього праця в природі (шкільна ділянка, теплиця, ферма) – важливе джерело самовираження дитини, без якої не може бути і мови про формування світогляду. Працюючи, дитина активно розвиває всі свої аналізатори, набуває сенсорний досвід емпіричним шляхом. Педагоги, на думку В.О.Сухомлинського, повинні прагнути того, щоб робота на природі вимагала складних, точних, розумових операцій. Ось чому треба розвивати мислення дітей, укріплювати розумові сили дитини серед природи – це вимога природних закономірностей розвитку дитячого організму. Кожна подорож на природу є уроком мислення, уроком розвитку розуму.

Отже, у В.О.Сухомлинського природа – багатюще джерело думки, творчого, допитливого розуму. Осягаючи її закономірності, дитина стає людиною, тому що вона поступово усвідомлює сама себе як найвищу сходинку на довгих сходах розвитку природи. Але природа не здатна сама по собі творити дива – розвивати природні сили дитини, виховувати її розум, збагатити мислення можливо лише під керівництвом педагога, який сам тонко відчуває світ природи, цілеспрямовано і систематично збагачує досвід дитини..

Без активних зусиль, без праці, не можна розкрити і пізнати природні закономірності. Лише тоді, коли дитина робить перший свідомий крок для того, щоб пізнати природу, вона винагороджує її спочатку скупю, а потім все щедріше, по мірі того, як людина докладає нових зусиль, пізнаючи і одночасно створюючи. Чим більше діти працюють над собою за допомогою вчителя, тим більше таємниць природи розкривається перед ними, більше нового, незрозумілого бачать вони перед собою.

У Сухомлинського, кожний хлопчик, кожна дівчинка повинні пройти тривалу школу відчуттів і сприйняття, яка виробила б у кожного широкий діапазон відчуттів, які супроводжують процес пізнання. Педагог з дітьми подорожували в світ природи в такий час і в такі місця, де можна було розкрити багатство сприйняття. З настанням весни вони щодня йшли на околицю села, підіймалися на степовий курган, з якого відкривалася широка долина, далекі луги. Кожного разу вони бачили нові відтінки весняних фарб, помітили тонкі переходи сірого, зимового забарвлення дерев в зелене убрання; схили, порослі чагарником, набували ніжного зеленувато-коричневого відтінку. З кожним днем цей відтінок змінювався.

Залежно від погоди, особливо від того, як грає (так говорили діти) весняне сонце, переливалися відтінки зеленого: від світло-смарагдового до зеленувато-фіолетового, від блакитно-зеленого до бузкового.

Діти помітили понад двадцять відтінків весняної зелені. Особливо багатими були переливи зелених фарб на лугах, юні дослідники переживали відчуття радості, захоплення, здивування.

Тонкість сприйняття народжувала тонкість відчуття, розвивала благородну людську потребу переживати ці відчуття. Чудовими уроками сприйняття і відчуттів були подорожі в ліс, коли осінь відкриває свою багату палітру. Світ лунав якнайтоншими переливами звуків. В радісному, дзвінкому небі озивалися птахи, які поверталися з теплих країв; плескалися тихі хвилі, над головою тремтіли гнучкі гілки, десь далеко на лузі час від часу лунав якийсь тихий дзвін, здавалося, що дзвенить блакитне небо. Це була музика, що будила в серці якнайтонше відчуття радісного світосприймання. Дитина переживає радість спілкування з природою, їй хочеться бути красивішою, кращою, добрішою. Краса природи грає велику роль у вихованні духовної благородності. Вона виховує в душі дитини здатність відчувати та сприймати тонкість, відтінки речей, явищ, рухи серця [6].

Краса природи як засіб емоційного, естетичного і морального виховання звучить тільки в загальній гармонії всіх засобів духовного впливу на особу. Вона для дитини є перш за все школою культури естетичного сприйняття. Краса природи виховує витонченість відчуттів, допомагає відчувати красу людини, її праці.

Свою виховну задачу Сухомлинський бачив в тому, щоб емоційно-естетичні багатства, придбані в процесі спілкування з природою в роки дитинства входили в духовне життя як одна з якнайглибших людських потреб, щоб пізнання краси природи глибше, ніж в дитинстві, сприяло пізнанню красивого, високого в собі, затвердженню людської гідності. Пізнаючи відтінки краси природи, хлопчики і дівчатка переживають життєрадісну повноту духовних сил, жадають пізнання все нових і нових джерел естетичних багатств.

Розвиток сенсорної культури дитини, на думку В.Сухомлинського, необхідно починати розвивати з процесу слухового і зорового сприйняття краси природи. Педагог відзначає в книзі „Серце віддаю дітям” – „Якщо музика є книгою для читання на мові відчуттів, то буквар цього предмету починається із слухання музики природи, з пізнання краси звуків, які народжуються навколо нас.

В дитинстві мої вихованці любили слухати музику квітучого саду і квітучого поля, весняних лугів і осіннього дощу. Вони відчували, переживали красу навколишнього світу, і це ушляхетнювало їх душу. Але якою б прекрасною не була музика природи, це, строго кажучи, ще не музика. Це букви, вивчивши які, людина може приступити до книги читання на мові відчуттів” [6, с.175].

Багато років спостережень над духовним розвитком одних і тих же вихованців від молодшого віку до зрілості переконали Василя Сухомлинського в тому, що стихійна, неорганізована дія на дітей кіно, радіо, телебачення не сприяє, а швидше шкодить правильному естетичному вихованню. Особливо шкідлива велика кількість стихійних музичних вражень. Продовжуючи тему сенсорного виховання, В.О. Сухомлинський відзначав, що в тривалому періоді розвитку людського організму – велика таємниця природи. Цей період неначе сама природа відвела для розвитку, зміцнення, виховання нервової системи – півкуль головного мозку.. Дитина з'являється на світ з багатьма мільярдами клітин, які тонко реагують на оточуючий світ і здатних – при певних умовах – виконувати розумові функції. Ці клітки складають матеріальну основу свідомості. В період дитинства нервової системи, клітки мислячої матерії повинні повсякденно

вправлятися в активній діяльності, і основою для цих вправ є живе сприйняття, спостереження, споглядання.

Перш ніж навчитися глибоко проникати в сутність причинно-наслідкових зв'язків явищ довкілля, людина повинна пройти в дитинстві період розумових вправ. В період дитинства мислення, розумові процеси повинні бути якомога тісніше пов'язані з живими, яскравими, наочними предметами навколишнього світу. Хай дитина спочатку не замислюється над причинно-наслідковими зв'язками, хай вона просто розглядає предмет, відкриває в ньому щось нове, малює, творить, фантазує.

Дитяче бачення світу – ця своєрідна художня творчість. Образ, сприйнятий і, в той же час, створений дитиною, несе в собі яскраве емоційне забарвлення. Діти переживають бурхливу радість сприймаючи образи навколишнього світу і додаючи до них що-небудь від фантазії. Емоційна насиченість сприйняття – це духовний заряд дитячої творчості. В.О. Сухомлинський глибоко переконаний, що без емоційного підйому неможливий нормальний розвиток кліток дитячого мозку. З емоційністю пов'язані і фізіологічні процеси які відбуваються в дитячому мозку: в моменти напруженості, підйому, захопленості відбувається посилене живлення кліток кори півкуль мозку. Клітини в ці періоди витрачають багато енергії, але в той же час і багато одержують її від організму.

Спостерігаючи протягом багатьох років розумову працю учнів початкових класів, В.О.Сухомлинський переконався, що в періоди великого емоційного підйому думка дитини стає особливо ясною, а запам'ятовування відбувається найбільш інтенсивно. Ці його спостереження по-новому освітили процес навчання дітей. Думка дитини невід'ємна від відчуттів і переживань. Емоційна насиченість процесу навчання, особливо сприйняття навколишнього світу, – це вимога, що висувається законами розвитку дитячого мислення. Емоційний підйом спостерігається тоді, коли дитина наближається до першоджерела речей, коли в слові для неї не тільки позначення речі, але й аромат квітів, запах землі, музика рідних степів і лісів, власні відчуття і переживання. Педагог акцентував увагу на тому, що перші уроки мислення повинні бути не в класі, не перед класною дошкою, а серед живої природи.

Висновки... Сенсорне виховання дітей засобами природи – багатогранна надзвичайно актуальна проблема, до розв'язання якої слід залучати вчених різних напрямків з тим щоб ширше використовувати в навчально-виховному процесі результати їх пошуків та рекомендації. В подальшому слід дослідити питання сенсорного виховання засобами природи в різних видах діяльності з врахуванням поглядів В.О.Сухомлинського.

Список використаних джерел та літератури:

1. Генезис сенсорних способностей / под. ред. Л. А. Венгера. – М. : Педагогика, 1976. – 258 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 378 с.
3. Предметне середовище. Сенсорика. Екологія / ред.уклад. О. Г. Жукова. – Харків : Ранок, 2009. – 112 с. (Дошкільне виховання).
4. Сенсорное воспитание в детском саду : пособие для воспитателей / под ред. Н. Н. Поддькова, В. Н. Аванесовой. – М. : Просвещение, 1981. – 192 с.
5. Сенсорные и сенсомоторные процессы / под ред. Б. Ф. Ломова. – М. : Педагогика, 1972. – 320 с.
6. Сухомлинський В. О. Пависька середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти томах. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 4. – 640 с.
7. Сухомлинский В. А. Серце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. – К. : Веселка, 1984.

Анотація

Т.Т.Андреева

Сенсорное воспитание детей средствами природы в педагогической системе В.А.Сухомлинского

В статье рассматриваются вопросы сенсорного воспитания в педагогической системе В.А.Сухомлинского.

Ключевые слова: природа, сенсорное воспитание.

Summary

Т.Т.Andreyeva

Sensory Education of Children by Means of Nature in the Pedagogical System of V.O.Sukhomlyns'kyi

The article describes the questions of sensory education in the pedagogical system of V.O. Sukhomlyns'kyi.

Key words: nature, sensory education.

Дата надходження статті:

„1” вересня 2011 р.